

**Alimcan İneyet, Abdulhalûk Uygur ve Şiirleri,
TDK Yay.:882, Ankara 2007, 214 s.**

Rıdvan Öztürk*

A. Uygur, Doğu Türkistan'ın Turfan kasabasının Bağrı köyünde 1901 yılında doğar. İlk tahsilini köyünde alır. Bu tahsili sırasında Arapça ve Farsçayı öğrenir. Turfan'da gittiği Çin okulunda Çinceyi, Kardeşehir'deki Moęol okulunda da Moğolcayı ve 1916 yılında dedesiyle ticaret için gittiği Rusya'nın Şemey şehrinde de bir yıl kalarak Rusçayı öğrenir. Rusya'da bulunduğu sırada Orta Asya'yı saran Ceditçilik hareketinden etkilenmiştir. Toplumdaki illetlerin eğitimsizlikten ve cahillikten kaynaklandığını tespit etmiş, faaliyetlerini o yöne kaydırmıştır. 1923–1926 yılları arasında tekrar Rusya'da kalmıştır. Dönünce Turfan'da matbaa açmak istemiş, ancak izin alamamıştır. 1927'de “Akartış Birleşmesi (Aęartma Teşkilatı)” adlı bir ilmî dernek kurarak Yenişehir'de bir okul açar. Bir yıl sonra Yenişehir'deki Aksaray'da ve Eskişehir'deki Güney Kapı'da birer okul daha açar. Gerçekçi bir şair olan Uygur, milleti mücadeleye çağırarak kalmamış, bu mücadeleye de bizzat katılmıştır. 1931'de milli ayaklanma başlatmak için on yedi kişiden oluşan bir örgüt kurmuştur. 1932'de “Turfan İnkılâbı Merkez Komitesi”ndeki arkadaşlarıyla ayaklanmaya hazırlanırken Çinli militarist Şeng Şisey'e ihbar edilmiş, 13 Mart 1933'de idam edilmiştir.

Çağdaş Uygur edebiyatının en önemli temel taşlarından biri olan Abdulhalûk Uygur'un hayatı ile ilgili yukarıdaki özet bilgiler onun hakkında Alimcan İneyet tarafından yeni yayımlanan “Abdulhalûk Uygur ve Şiirleri” adlı kitaptan (s. 4–5) alınmıştır. Abdulhalûk Uygur hakkında daha önce de bazı bilgilerimiz mevcut ise de şiirlerinin tamamının Türkiye Türkçesine aktarılması Alimcan İneyet'in bu yayını (İneyet 2007) ile yapılmış oldu.

Türk Dil Kurumu Yayınları serisinden (882 numarada) Ankara'da 2007 yılında yayımlanan eser, esas itibariyle, Ön Söz (s. I-II), Giriş (s. 1–18), Metinler (s. 21–212) ve Kaynakça bölümlerinden oluşmaktadır.

Ön Söz'de eseri hazırlarken uygulanan yöntem anlatılmıştır. İneyet, Abdulhalûk Uygur'un Türkiye'de tanıtımını aynı zamanda bir hemşerilik borcu olarak da telakki etmektedir (s. I). İneyet, Erkin Emet ile S. M. Kaşgarlı'nın da Uygur'un bir kısım şiirlerini tanıttığını söylemiştir. Bunların miktarı ve

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Konya. ozturk@selcuk.edu.tr

özellikleri eserde daha fazla açıklansaydı çalışmanın değeri daha da belirginleşirdi. Örnek olması açısından belirtecek olursak; Kaşgarlı 52 şiirden sadece 4 şiiri tam metin hâlinde yayımlamıştır (Kaşgarlı 1998: 114–119). İnyet konuyla ilgisinin yeni olmadığını göstermek ve ilgili başka çalışmalar da olduğunu belirtmek için danışmanlığını yaptığı Minara Aliyeva'nın “Abdulhalûk Uygur'un Şiirlerinin Dili” adlı yüksek lisans tezinden de (Aliyeva 1992) bahsedebilirdi. Belki de konuyla ilgili çalışmalar ayrı bir başlık altında değerlendirilse daha iyi olurdu.

Giriş kısmında (s. 1–18) “Çağdaş Uygur Şiiri ve Abdulhalûk Uygur” başlığı altında özellikle günümüz Uygur şiirinin doğuşu ve bunda Abdulhalûk Uygur'un etkisi ilgi çekici olarak anlatılmıştır. İşgal altında bir ülkede, halkının haklarını savunanların hayatları söndürülse bile, onların eserlerinin yok edemediği, hafızalardan silinemediği, Kutluk Şevki, Mehmet Ali Tefik ve Abdulhalûk Uygur örnekleri bir arada verilerek gösterilmiştir. Bir anlamda belli bir dönemin şiir oluşumunun geri plânı da ortaya konulmak suretiyle şiirlerin anlam dünyası daha anlaşılır hâle getirilmiştir (s. 2–5).

Şairin birçok bölgeyi gezmiş ve birçok kültürü tanımış olmasının, özellikle de diğer bölge Türk ediplerini okumuş olmasının yansımalarını şiirlerinde görmek mümkün. “Bardır” başlıklı şiiri, Tatar şairi Abdullah Tukay'ın “Bezne Orınsız Yamanlaylar” adlı şiirinden esinlenerek yazılmıştır (s. 6). Günümüz Uygurcasının da şekillendiricilerinden olan Uygur'un şiirleri arasında bir de Tatarca şiir vardır. Bu şiirin hangisi olduğu giriş bölümünde belirtilmemiş. 40. sırada (s. 157–159) yer alan “Ol süyelgen, oyga tolğan” diye başlayan bu şiir üzerinde durulabilirdi.

Uygur'un şiirlerinde Mehmet Akif'in de etkisini görebiliriz. Akif'in 1915'te görevli olarak Berlin'de iken mukayese sonucu “Uyan” şiirini yazması gibi, Abdulhalûk Uygur da 1921'de “Oygan” şiirini yazmıştır. Bu dönemde Türkistanlı ceditçiler Osmanlı, Azeri ve Kazan-Tatar edebiyatlarını takip ediyorlardı (s. 10). Yine “İstemes” şiirinde geçen “siratilmüstekim” ibaresi de (s. 33) aslında Akif'i çağrıştırmakta ve üzerinde durulması gereken bir başka hususu da göstermektedir. Bu takibin ve etkilenmenin bir örneğini de “dedim – dedi” tarzında yazılmış Emrah'ın şiirini, Ötkür'ün “Bir şairga teqlit” ifadesi ile nazire ettiğini “Doğu Anadolu'dan Doğu Türkistan'a” başlıklı bir yazımızda ortaya koymuştuk (Öztürk 1992: 106).

Abdulhalûk Uygur, açtığı okula “Hürriyet Okulu” adını veren, Kumul ayaklanması arifesinde “Açıl” adlı sembolik şiiri yazan, şiir yazması ve halkın şiirlerini okuması yasağını “Oygan” ve “Açıl” şiirlerini beyaz kumaşa büyük harflerle yazarak sokaklara asıp meydan okuyan “Lanet Sana Zalimler”, “Muzlidi” gibi şiirleriyle Turfan isyanının galiplerini öven bir mücadele adamıdır (Aliyeva 1999: V-VI). Onun halkına ve hürriyetine olan bu düşkünlüğü takdir edilmiş; şehit edilmesine, şiirlerinin yasaklanmasına, yakılmasına

rağmen halkın muhafaza ettiği şiirleri toplanarak 1987 yılında kitap haline getirilerek Urumçi’de bastırılmıştır. M. Zaidi, M. Ekber ve İ. Tömüri’nin hazırladıkları “Abdulhalık Uygur Şe’irleri” adlı bu yayının, İneyet’in hazırladığı bu çalışmanın temelini de oluşturmaktadır.

Eserin metinler bölümünde bu yayında yer alan 52 şiirin çevriyazılı şekilleriyle bunların Türkiye Türkçesine aktarılmış şekilleri yer almaktadır (s. 21–212). Her şiirin çevriyazılı şeklinin ardından aktarması verilmiş. Ancak sayfa düzeni karşılıklı şekilde ayarlanamadığı için okuyucuyu yormaktadır.

Şüphesiz şairin başka şiirleri de vardır. Abdulhalûk Uygur’dan iki yüz parçaya yakın şiir kaldığından bahsedilmektedir. Mesela: Hoten ayaklanmasında askere marş olarak söylenen “Sen Kimning Oglisen, Oylisangçu” başlıklı şiiri bu şiirler arasında yoktur (Gökbayrak).

İneyet’in de tespit ettiği gibi Abdulhalûk Uygur’un şiirleri, uzun bir aradan sonra halkın ağızından toplandığı için vezin ve kâfiye yapısı bakımından zaman zaman düzensizlikler göstermektedir. Bunları şairin kusuru olarak görmek lazımdır (s. 16). Mesela: “Bardur” adlı 23 beyitlik şiirinin 15 beytinin vezni birbirini tutmamaktadır. Bu bozuklukların önemli bir kısmı anlamı pekiştirici ilavelerden oluşmuştur.

*7.2 bugünkü halimi yerine halimiz, 7,6 yüzyılda yerine yüzyıl,
7.22 geplet cahalette yerine cahalette, 7.26 yaraştarup koyuş yerine
yaraşturuş, 7.46 bizlerde... vicdanımız yerine vicdanımız*

denmesi anlam bozukluğu yaratmayacağı gibi vezni de düzenli hâle getirecektir.

İneyet metin neşrinde yöntem olarak metin tamiri yoluna gitmemiş, belli bir kaynaktan aktarma yolunu tercih etmiştir. Ancak Abdulhalûk Uygur örneğinde olduğu gibi bir döneme damgasını vurmuş ve henüz hafızalarda tazeliğini koruduğu bir dönemde şiirlerin metin tamirinden geçirilerek orijinaline en uygun şekle dönüştürülmesi yerinde olacaktır.

Bu bağlamda aynı şiirin farklı kaynaklarda farklı mısra sayısında olduğu gözlemlenmektedir. Mesela: “Kaydisen” şiirinde Kaşgarlı ilave olarak

“Küydürüp kül kilgiçe, süydürüp kul kilsicu

Akti közdin yaş, bigirdin kip-kizil kan kaydisen”

beytini (s. 118) vermiştir. Yine “Köngül Hahişi” şiirinin aktarmasından örnek olarak seçtiği beş beyit içinde yer alan “... kavan ile” (Kaşgarlı 1998: 111) kafiye beyit de eserde geçmemektedir. Ayrıca Lokman Baran’ın Nurmehammed Zaman’ın kitabından aktardığı “Gezep ve Zar” şiirinde, İneyet’te geçen 7 beyit eksiktir, ortak beyitlerde ise farklı kelimeler dikkat çekmektedir (Baran, 13–14).

Klasik Çağatay şiir geleneğine uygun olarak yazdığı on dokuz gazel, bir

müseddes, üç muhammes, bir murabbaa, altı beyit, dört dörtlük ve rubai örneklerinin yanı sıra on altı şiiri de halk şiiri tarzındadır. Şiirlerinde halkı göz önüne alan şair sıklıkla atasözü ve deyimlerden faydalanmıştır. Anlaşılır teşbihler kullanmıştır. Ağız kelimelerine de şiirlerinde yer vermiştir. Hatta Turfan ağzında kullanılan bazı Çince kökenli kelimelerden de istifade etmiştir (s. 14–16).

Baskı dönemleri sembollerle anlatımı ortaya çıkarır. A. Uygur'un kullandığı semboller de şiirlerinde önemli bir yer tutmaktadır. İneyet tarafından bu semboller hakkında verilen bilgiler (s.16–17) daha çok örneklendirilerek genişletilseydi muhakkak çalışma daha da güzel olurdu.

Uygur'un şiirlerinin yazılış tarihleri, şiirlerinin sonunda verilmiştir. “İstimes” (s. 35) gibi bazı şiirlerde bu tarihler atlanmıştır. Birçok şairden etkilenmiş ve birçok şairi de etkilemiş olan ve aynı zamanda siyaset ve fikir adamı olan Abdulhalûk Uygur'un daha iyi anlaşılmasında ve değerlendirilmesinde bu tarihler belirleyici olacaktır. Mesela: “Körünge tag yirak emes” başlıklı şiiri 1930 yılında yazılmıştır.

“Körgülükni körgülük, ya Abduhalik ölgülük

İkkining birige turmak, her canga bolsun şu hitap”

diye bitirdiği şiirle (s. 135) Kaşgarlı'nın da tespitindeki gibi kendi şahsında bütün milleti zulme karşı mücadeleye çağırdığı (Kaşgarlı 1998: 109) şiirdeki ruh halinin ve fikrin eyleme dönüşmesi 1931 yılında 17 kişiyle milli ayaklanmayı başlatmak için örgüt kurması şeklinde tezahür eder.

Dil içi aktarım –hele şiir şeklinde olursa- dilin inceliklerine ve anlatım yollarına hâkimiyetin yanı sıra biraz da şairlik gerektirmektedir. Yukarıdaki beytin ilk mısramı İneyet: “Başa geleni görmeli, ya Abdulhalûk ölmeli” (s. 136) şeklinde aktarmıştır. Aynı mısraı Kaşgarlı daha serbest bir aktarma ile şöyle vermiştir: “Abdülhâlik oku meydan “ya ölüm veya kalım”” (Kaşgarlı 1998: 109). Aslında İneyetin aktarması aslına daha uygun ve daha doğrudur. Ama aynı mısra “Ya umduğunu göreceksin, ya Abdulhalûk ölecek” şeklinde verilseydi anlatımdaki vurgu ve incelik daha da güzel aktarılabilirdi. Bu ifade şairin “Açıl” şiirindeki “Ya ölüm, ya körüm” (s. 90) ifadesiyle de uygun düşecektir.

İneyet, şiirleri yine şiir tarzında aktarmış, mümkün merteye ölçüsüne bağlı kalmıştır. Orijinalindeki kâfiye kelimelerini koruma gayreti sıkıntılı durumlara yol açmıştır: tün / bukün > tün / bugün (s. 23); kamer / neper > kamer / nefer (s. 24) vb. Türkiye Türkçesinde “tün” kelimesi yerini “gece” kelimesine bırakmış, “nefer” kelimesi de kadın sevgiliyi ifade etmemektedir. éyi / béyi > hilal / kral şeklinde (s. 23) aktarmada yeni kelimelerle kafiyelendirildiği gibi, bu tarz yerlerde orijinaline bağlı kalmak gerekmezdi. İneyet, kâfiye kelimelerin anlaşılır olanlarını korumuş; anlaşılır olmayanlarını bazen tamamen yeni kelimelere dönüştürmüş, bazen de Uygurcadaki şekli ile yazarak dipnot ile açıklama

yoluna gitmiştir. “Heyr Körüşermiz” şiirinin (s. 55–56) orijinal ve aktarmadaki kafiyelerini gösterirsek durum daha iyi anlaşılır.

élip / qétip > alıp / bakıp ; *karap / harap* > bakışı / gibi

yarim dédi / yadım dédi > yârim dedi / yâdım dedi

seper / biheter > sefer / biheter (< Far.Ar. bi-hater “tehlikesiz güvenli”)

tiniq / yénip > yar / tekrar ; *na’ilac / kac* > biçare / kara

Birçok örnekte olduğu gibi “Geyritingdin Aylınay” adlı on dörtlükten oluşan şiirin kafiyesine sadık kalmak için aktarmada Uygurca dilbilgisi özelliğine uygun olarak yıkılay / yıkılmay / çidigay / payligay / halimay / turmay / kalmigay gibi kelimeler korunarak sekiz dipnotla açıklanmış. (s. 101–102)

Bu tip aktarmalarda anlaşılabilirlik birinci planda, şiirsellik ikinci planda olmalı. Şiirselliği öne çıkarmak uğrunda anlaşılabilirlik karmaşaya dönüştürülmemelidir. Eğer bir kelime, bir veya iki kelime ile aktarılamayacak, tanım gerektirecek bir konumda ise dipnot ile açıklamaya gidilmelidir. Bu metinde dipnotların hangisinin asıl metnin dipnot karşılığı, hangisinin yazarın dipnotu olduğunu anlamak zor.

Dil içi aktarımda anlaşılabilirliği sağlamak aslında çok zor değildir. Çünkü köken itibarıyla milletin ortak şuur altında yer etmiş kelime ve kavram alanları ile ifade yollarındaki köken birliği kolaylaştırıcı bir unsurdur. Ancak her lehçenin zaman içerisinde aynı malzeme ile yeni alanlar yeni yollar ortaya koyduğu, geliştirdiği de muhakkaktır. Dil içi aktarımda yalancı eş değerlilik de yanlış anlamalara sebep olmaktadır. İşte bu bağlamda İneyet’in Türkiye Türkçesine yaptığı bazı aktarmalarda da bu incelikler gözden kaçmış olmalı ki aşağıdaki ikinci şekiller yerine ilk şekiller kullanılmış:

orta asır hayatı > *orta çağ hayatı* 7; *hainler de uslu değildi* > *hainler de boş durmuyordu* 9; *sebptendir miki* > *sebpten midir ki*; *göz önümden* > *gözümün önünden* s. 33; *umut bekle* > *umut et* s. 33; *davamız* > *dedikodumuz* s. 41; *aman ol* > *esen ol* s. 56; *başladım kelam* > *eyledim kelam* s. 70; *soymaz idi* > *kesmez idi*; *öküz katanların* > *öküz koşanların* 79,180; *yatanların* > *oturanların* 79; *yürülmez* > *yürünmez* 113; *kamap* > *kamaşıp* 118; *süzük* > *temiz* 118; *tığ sallasa* > *ok atsa* 152, 167; *olam* > *olayım* 152; *nara çek* > *nara at* 166; *ben için* > *benim için* 167

Bu örnekler Türkiye Türkçesinin incelikleriyle ilgili olup yeni baskıda eserin daha güzel hâle gelmesi için düzeltilmelidir. Aslında bu husus esere olur veren rapor yazarı tarafından yazarın dikkatine sunulsa idi sıkıntı baştan önlenirdi. Türk Dil Kurumunun son döneminde baskı işlerindeki dikkatsizlik bu eserde de görülmektedir. “Eseri inceleyenler” başlığı yerine “Bildirileri yayına hazırlayanlar” başlığı ikinci sayfada hemen dikkati çekiyor. Ayrıca belirttiğimiz gibi

kitap düzeni çevriyazılı metin ile aktarmasını bir arada gösterecek şekilde dizilmeli idi.

Abdulhalûk Uygur'un şiirlerinin tamamının yayımlanmış olması şüphesiz yerinde olmuştur. Uygur edebiyatı hakkında ciddi çalışmalar ortaya koyan Alimcan İneyet'in bu çalışması ile Türk dili ve edebiyatı ve Türk siyasi düşünce hayatı ile ilgilenenlere yeni malzemeler de sunulmuş oldu. Yukarıda dikkat çektiğimiz hususlar çalışmanın bütününe halel getirmez. Eserin yeni baskısında veya daha kapsamlı olarak yeniden hazırlanmasında yardımcı olacağını düşündüğümüz hususlar olup, yapılacak benzeri çalışmalara da olumlu anlamda eleştirel bir yaklaşımdır.

Kaynaklar

- ALİYEVA, Minara (1999) *Abdulhalûk Uygur'un Şiirlerinin Dili*, Yayımlanmamış YL Tezi, (Danışmanı: Alimcan İneyet), Ege Üniversitesi Merkez Ktp. Tezler Bl. SBE, 1999 Ali, 315 s.
- <http://sbe.manas.kg.tr/images/pdf/tezler/turkoloji/LOKMANBARAN.pdf>
- <http://www.gokbayrak.com/turkistan.asp?inc=yazilar&numara=388>, 21.09.2008)
- İNAYET, Alimcan (2007), *Abdulhalûk Uygur ve Şiirleri*, TDK Yay.:882, Ankara, 214 s.
- KAŞGARLI, Sultan Mahmut (1998), "Büyük Mücahid Şair Abdülhâlik Uygur", *Çağdaş Uygur Türklerinin Edebiyatı*, Ankara, s. 103–119.
- ÖZTÜRK, Rıdvan (1992), "Doğu Anadolu'dan Doğu Türkistan'a", *Türk Kültürü*, s. 346, Ankara, s. 105–108.